

Вивчення протестантських конфесій в Київській духовній академії у ХІХ – на початку ХХ ст.

Володимир БУРЕГА

© В. Бурєга, 2016

«Богословские размышления» №17, 2016 / Спецвыпуск «Реформация: восточноевропейские измерения», с. 47-56

Аннотация

В статті показано, що систематичне вивчення історії та віровчення протестантських конфесій починається у Києві лише після відкриття у 1819 р. Київської духовної академії. Автор аналізує навчальні програми та конспекти лекцій з викривального богослов'я, порівняльного богослов'я та історії західних сповідань професорів Київської духовної академії: архимандритів Антонина (Капустина) та Августина (Гуляницького), М. П. Ястребова, А. І. Булгакова та В. Д. Попова. На підставі цього аналізу автор реконструює еволюцію, яку пройшли вказані дисципліни протягом ХІХ – початку ХХ ст. Особливу увагу приділено ідейній полеміці про мету та завдання вказаних дисциплін. Охарактеризовано особливості статутів духовних академії 1808-1814, 1869, 1884 та 1910-11 рр. по відношенню до вивчення протестантизму. Наведено відомості про наукові досягнення професорів Київської духовної академії в сфері вивчення історії та богослов'я протестантських конфесій.

Ключові слова: Київська духовна академія, Православна Церква, протестантизм, духовна освіта, викривальне богослов'я, порівняльне богослов'я, історія західних конфесій.

Abstract

The article shows that the systematic study of history and dogma of Protestant denominations began in Kyiv only after the opening the Kiev Theological Academy in 1819. The author analyzes the educational programs and lectures on accusatory theology, comparative theology and history of Western confessions by Kiev Theological Academy professors: archimandrites Antonin (Kapustin) and Augustine (Hulyanytskyi), M. Yastrebov, A. Bulgakov and V. Popov. The author reconstructs the evolution of these disciplines during XIX - early XX centuries. Special attention is paid to the ideological debates about the goals and objectives of these disciplines. The author describes the features of Charters of Theological Academies from 1808-1814, 1869, 1884 and 1910-11 in relation to the study of Protestant denominations. Also provides information on the scientific achievements of the Kiev Theological Academy professors in the study of the history and theology of Protestant confessions.

Keywords: Kiev Theological Academy, Orthodox Church, Protestantism, theological education, accusatory theology, comparative theology, history of Western confessions.

Тема взаємовпливів протестантського та православного богослов'я в контексті київської богословської традиції є вкрай широкою. Тут ми торкнемося лише одного з аспектів цієї теми, а саме питання про те, як в Київській духовній академії вивчали протестантське віровчення у ХІХ – на початку ХХ ст. Аби вписати цю тему в більш широкий історичний контекст, ми почнемо з короткого огляду змісту богословських курсів, які викладалися у Києво-Могилянській академії з кінця ХVІІ ст.

Історія православної богословської освіти у Києві бере свій початок з 1615 р., коли тут було засновано Братську школу. У 1631 р. стараннями митрополита Петра Могили її було перетворено на Київську колегію. До 1689 р. в колегії не викладався курс богослов'я, оскільки цього не дозволяла влада Речі Посполитої. Лише у 1689 р. ректор колегії ігумен Іоасаф Кроковський (згодом – Київський митрополит) вперше прочитав тут повний курс богослов'я. З цього часу і до 1775 р. богословський курс був розрахований на 4 роки. Мовою викладання була латина. На межі ХVІІ–ХVІІІ ст. цей курс являв собою набір окремих тем (трактатів), кожна з яких викладалася протягом кількох місяців^[1]. Порядок послідовного розкриття теми в кожному трактаті був приблизно однаковим: спочатку визначалися ключові поняття, до яких ставилися основні питання та давалися відповіді. Кожна відповідь розпадалася на кілька положень, кожне з яких доводилося текстами Святого Письма, отців та вчителів Церкви, а також західних схоластів. Потім наводилися і спростовувалися можливі заперечення проти висунутих положень. Саме серед можливих заперечень православного вчення зустрічалися згадки про доктрини протестантських конфесій, які піддавалися критиці. Цим у ХVІІІ ст. і обмежувалося знайомство студентів з протестантським богослов'ям. Можна сказати, що згадки про протестантів у богословських курсах були потрібні лише для того, аби адресувати проти них критику. У систематичному вигляді вчення протестантських конфесій у Києво-Могилянській колегії (з 1701 р. – Академії) не вивчалось.

Загалом методика вивчення богослов'я у Києві базувалася тоді на пізньосхоластичній традиції, запозиченій через посередництво польської богословської літератури. Ця традиція передбачала відтворення і коментування авторитетних текстів. При складанні богословських курсів професори спиралися, перш за все, на твори Фоми Аквінського, а також його пізніших коментаторів. Київські професори лише виключали з латино-польських підручників розділи, які входили в очевидне протиріччя із православним вченням (наприклад, однозначно видалялися розділи про владу Римського папи та про *Filioque*).

^[1] Про викладання богослов'я в Києво-Могилянській академії див.: *Серебренников В.* Киевская Академия с половины XVIII века до преобразования ее в 1819 году. – К., 1897. – С. 134-177; *Вишне夫斯基 Д.* Киевская академия в первой половине XVIII столетия (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время). – К., 1903. – С. 208-278; *Бурега В. В.* Богословские курсы в Киево-Могилянской академии // Православная энциклопедия. Том 32. – М.: ЦНЦ «Православная энциклопедия», 2013. – С. 709-712.

Тим не менше, окремі суто латинські доктрини збереглися і у київських курсах богослов'я. Це насамперед вчення про євхаристію та про непорочне зачаття Діви Марії. Також, київські професори цілком у латинському дусі викладали вчення про первородний гріх та про виправдання. У богословських курсах були навіть присутні посилання на постанови Західних Соборів (насамперед, Тридентського). При цьому Римська Церква як така однозначно засуджувалася та кваліфікувалася як еретична.

Спробу принципової реформи богословського курсу зробив на початку XVIII ст. ректор Києво-Могилянської академії ігумен (згодом – архієпископ) Феофан Прокопович. Хоча він навчався у католицьких навчальних закладах у Польщі та у Римі, однак був принциповим противником латинської схоластики. Натомість в його богословській спадщині був присутній суттєвий протестантський вплив.

Курс богослов'я Феофана Прокоповича розподіляється на три частини:

1. Prolegomena (Вступ)
2. De credendis (Про те, у що треба вірити)
3. De faciendis (Про те, як треба діяти).

Друга частина за сучасною класифікацією відповідала догматичному (систематичному) богослов'ю, а третя – моральному. Певні теми лекцій були запозичені Феофаном безпосередньо у протестантських (лютеранських) теологів. Не зважаючи на те, що загалом структура богословського курсу Феофана Прокоповича стала згодом нормативною в Київській академії, його лютеранські вподобання не знайшли продовження у Києві. Тому, наприклад, коли у 1763 р. у Києві була видана академічна інструкція, яка містила нормативні програми з усіх дисциплін, то тут, з одного боку, ми зустрічаємо саме ту структуру богословського курсу, яку запровадив Феофан Прокопович, однак, з іншого боку, ми тут не зустрічаємо тих тем, які мали лютеранське забарвлення. При цьому в інструкції збереглися традиційні для Києва католицькі впливи (особливо у вченні про спасіння та про церковні таїнства)^[2]. Саме за цією схемою богослов'я викладалося у Київській академії до початку XIX ст.

У 1817 р. стару Академію було закрито. Після двох років підготовчої роботи у 1819 р. в її приміщеннях було відкрито Київську духовну академію^[3], яка жила за статутом, розробленим у Петербурзі у 1808 р. та остаточно затвердженим імператором Олександром I у 1814 р.^[4]

Новий статут передбачав, що строк навчання в Академії становить чотири роки, які розподілялися на два курси по два роки. Перший (або нижчий) курс звався філософським, а другий (вищий) – богословським. Богословський курс містив в собі наступні підрозділи: «богословие толковательное» (гер-

^[2] Текст інструкції та пов'язані з її затвердженням документи див. в: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии. Отделение II (1721–1795) / Под ред. И. Н. Петрова. Т. 3 (1762–1770). – К., 1906. – С. 50–112.

^[3] Про це, зокрема, див.: Бурега В. В. История Киевской духовной академии (XIX – нач. XX вв.) // Православная энциклопедия. Том 33. – М., 2013. – С. 96–110.

^[4] Текст статуту див.: Проект устава духовных Академий. – СПб., 1823.

меневтика), «богословие созерцательное» (догматичне), «богословие деятельное» (моральне), «богословие обличительное», «богословие собеседовательное» (гомілетика) і канонічне право.

Як бачимо, статут 1808–1814 рр. не виділяв вивчення історії та богослов'я протестантських конфесій у самостійну дисципліну. Більше того, автори статуту вважали недоцільним приділяти занадто велику увагу «части полемицеской». Викладачу богословського класу пропонувалося надавати студентам лише загальні відомості «о вопросах, в споре обращающихся, и о лучшем способе их разрешения» (§ 168 Статуту).

Типовий конспект викладання богословських наук, складений у Санкт-Петербурзькій духовній академії у 1814 р. і розісланий в усі інші духовні академії, передбачав, що догматичне богослов'я викладається протягом третього року навчання разом з герменевтикою. Інші розділи богослов'я вивчалися на 4-му році навчання. У 1819 р. у нововідкритій Київській духовній академії викладання догматичного богослов'я було доручено ректору, а усі інші розділи богослов'я розподілялися між бакалаврами.

Відповідно до типового конспекту 1814 р. викривальне богослов'я вивчалось у другому півріччі четвертого року навчання разом з гомілетикою і канонічним правом. До складу викривального богослов'я входив не тільки розгляд віровчительних систем інших християнських конфесій, але й розгляд «ложных учений вне христианства»^[5]. Таким чином, у перші роки існування КДА у рамках богословського курсу студенти могли отримати лише загальні відомості про віровчення протестантських конфесій. Крім того, бакалаври богословських наук до 1850-х рр. повинні були читати лекції не тільки з богослов'я католицизму і протестантизму, але й викладати інші дисципліни, що не сприяло розвитку цієї дисципліни.

Перший курс лекцій з викривального богослов'я був прочитаний у КДА у 1823 р. Скласти уявлення про зміст цього курсу нам допомагає один зі студентських конспектів лекцій. Він належить студенту Афанасію Лотоцькому (згодом – архімандриту Амвросію, 1796–1878)^[6] та зберігся в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського^[7].

Як видно з вказаного конспекту, в курсі викривального богослов'я після короткого вступу подано першу частину, яка присвячена полеміці з «натурализмом», язичництвом, юдейством та ісламом. Ця частина разом зі вступом охоплює чотири лекції.

Друга частина присвячена полеміці з іншими християнськими конфесіями. Спочатку тут йде розділ «А. О Римско-Католической Церкви» (дві лекції),

^[5] *Титлинов Б. В.* Духовная школа в России в XIX веке. Т. 1. – Вильно, 1908. – С. 124.

^[6] Див. про нього: *Кузьміна С. Л.* Амвросій (Лотоцький), архім. // Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія: в 2 т. Т. 1: А–К. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – С. 101-103.

^[7] Наставления по классу обличительного богословия и церковного красноречия, преподаваемые в Киевской духовной академии. Принадлежит к числу книг протоиерея Афанасия Лотоцкого. ІР НБУВ. Ф. 160. № 26552.

до якого входять короткі відомості про історію католицизму, символічні книги Католицької Церкви, католицьке вчення про джерела віровчення, про спасіння, про походження Святого Духа, про таїнства, чистилище та індульгенції.

Розділ «Б. О лютеранах» включає лише одну лекцію, в якій подано короткі відомості про символічні книги лютеран та огляд лютеранського вчення (в конспекті запис цього матеріалу обіймає усього чотири сторінки).

Розділ «В. О реформатах» також обіймає лише одну лекцію (чотири сторінки рукопису). Тут йдеться про «происхождение несогласий между лютеранами и реформатами», символічні книги реформатів, вчення Кальвіна про передвизначення та євхаристію.

Розділ «Г. О прежнем и новом социнианстве» також охоплює одну лекцію та вміщується в конспекті на трьох сторінках. Тут йдеться про походження соцініанства, символічні книги та вчення соцініан.

Останній розділ «Д. О меньших христианских обществах» містить дві лекції, в яких розглянуто три теми: «О гернгутерах или моравской братии», «О менонитах или анабаптистах» та «О квакерах». В усіх темах подано короткі відомості про вказані рухи та короткий огляд їх вчення.

Слід зауважити, що в усіх вказаних розділах після розгляду того чи іншого вчення, яке відрізняється від православної доктрини, подається його критика (в конспекті ці критичні зауваги як правило зводяться до «суждения о сем учении»). Усього в конспекті Афанасія Лотоцького занотовано одинадцять лекцій. Загальний обсяг конспекту – 22 листи (записані з обох сторін). Нажаль, лекції в цьому конспекті не датовані, а лише пронумеровані. Лише наприкінці конспекту стоїть дата: 4 червня 1823 р. Ймовірно, це день останньої лекції.

Як бачимо, викривальне богослов'я у перші роки існування КДА являло собою оглядовий курс, в якому лектор не мав можливості заглиблюватися до аналізу протестантського вчення. Він навіть не мав часу дати огляд усіх головних течій в межах протестантизму. Наприклад, тут повністю відсутня інформація про Реформацію в Англії та про Англійську церкву.

Найбільш ранніми програмами з викривального богослов'я, які були складені самими викладачами КДА та дійшли до нас, є програми архімандрита Антоніна (Капустіна). Вони відносяться до 1847/48 та 1848/49 навчальних років та свідчать про суттєві зміни у викладанні вказаної дисципліни. Курс лекцій архімандрита Антоніна складався із вступу та трьох частин. У вступі крім опису цілей і завдань предмету, автор наводить і цікаву періодизацію розвитку викривального богослов'я як наукової дисципліни. Він виділяє чотири періоди: 1) період Старозавітний; 2) період «церкви нераздельной» («обличение иудейства, язычества, ересей»); 3) період «церкви разделенной» («обличение римских злоупотреблений восточными и западными писателями»); 4) період «церкви преобразовываемой» («обличение протестантов и римо-католиков одних другими, обличение протестантских сект одних другими, обличение неверия»). Основна частина курсу розділена на три частини:

1) викриття невір'я (безбожництво, матеріалізм, пантеїзм і т.д.), 2) викриття «неправоверия» (єресі, які існували в Давній Церкві, католицизм, протестантизм та «неологізм») і 3) викриття старообрядницьких течій і сект російського походження^[8]. Таким чином, до складу викривального богослов'я архимандрит Антонін включав не тільки полеміку з іншими християнськими конфесіями, але й полеміку з юдаїзмом, язичництвом, старообрядництвом, російським сектантством, а також з модерними течіями філософської думки. В основу своєї програми архимандрит Антонин поклав історичний принцип, який у той час все більше набирив популярності у викладанні богословських предметів у КДА.

З другої половини 1850-х рр. для викладання викривального богослов'я в КДА стали призначати окремих бакалаврів. Разом з тим був збільшений обсяг годин, які відводилися для цього курсу. Однак, і в ці роки ми спостерігаємо певну невизначеність з предметом вказаної дисципліни. Дехто з викладачів викривального богослов'я приділяв особливу увагу вивченню новітніх напрямків філософської думки. Інші ж, навпаки, більше зосереджувалися на розгляді особливостей католицького та протестантського богослов'я. Наприклад, у програмах ієромонаха Сильвестра (Малеванського, згодом – єпископа) є теми, присвячені і язичництву, і юдаїзму, і ісламу, і модерним напрямкам філософської думки^[9].

Особливої уваги заслуговує навчальна програма з викривального богослов'я, створена у 1860-ті рр. ієромонахом Августиним (Гуляницьким). Його курс був розрахований на чотири семестри (тобто на два навчальних роки – 3-й і 4-й рік навчання). Загальний обсяг курсу – 62 лекції (26 лекцій протягом першого року, і 36 лекцій протягом другого). У першому семестрі розглядалася полеміка християн з юдеями, язичниками, гностиками та маніхеями. Другий семестр був присвячений огляду тринитарних, христологічних, іконоборчих та пелагіанських суперечок у першому тисячолітті християнської ери. У третьому семестрі вивчалася полеміка між православ'ям і католицизмом з IX до XVII ст. Четвертий семестр являв собою огляд історії Реформації з аналізом протестантського вчення. При цьому досить детально у програмі представлена історія Реформації в Німеччині та розгляд лютеранської доктрини (цій темі присвячено 17 лекцій). На вивчення англіканства програма відводить тільки дві лекції, а цвингліанство та кальвінізм згадані лише мимохіть^[10].

Таким чином, у 1860-ті рр. у програмі викривального богослов'я остаточно закріплюється історичний метод. Фактично курс являв собою історичний огляд різних християнських веровчительних систем без заглиблення до богословської полеміки з ними. Крім того, у програмі викривального богослов'я зустрічається чимало тем, які дублювали зміст лекцій з історії Церкви. Фак-

^[8] Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУК). Ф. 711. Оп. 1. Од. зб. 2981. Л. 41-49.

^[9] ЦДІАУК. Ф. 711. Оп. 1. Од. зб. 584. Л. 71-77; Од. зб. 4861. Л. 62-65.

^[10] ЦДІАУК. Ф. 711. Оп. 3. Од. зб. 703.

тично лише у 3-му та 4-му семестрах студенти могли отримати ексклюзивну інформацію про західні християнські конфесії, яка не дублювала матеріал з історії Церкви. Звертаючи увагу на цей суттєвий недолік навчальних програм з викривального богослов'я, професор Іван Малишевський у 1869 р. писав: «У преподавателей обличительного богословия историко-критическое изучение разных неправых религиозных учений и сект преобладает настолько, что, так сказать, не оставляет места особой полемике с ними с целью опровержения, которое должно само собою вытекать из познания их сущности и истории»^[11].

На недоліки у побудові курсу викривального богослов'я звертали увагу й інші професори КДА. Зокрема, професор В. Ф. Певницький під час дискусії про шляхи подальшого розвитку духовної освіти у 1860-і рр. писав, що викривальне богослов'я фактично являє собою історію полемічної християнської літератури і тому воно є не богослов'ям, а «історією ересей і розколів». Тому Певницький пропонував скасувати викривальне богослов'я як самостійну дисципліну, включивши досліджуваний у його рамках матеріал до курсу історії Церкви^[12]. Аналогічної думки дотримувався і професор КДА О. Д. Воронов, який закликав включити до складу курсу історії Церкви не тільки викривальне богослов'я, але й вчення про старообрядницький розкол, патрологію та церковну археологію^[13].

Однак, вказані ініціативи київських професорів не нашли відображення у новому статуті духовних академій, який був затверджений імператором Олександром II у 1869 р.^[14] Цей статут перейменував *викривальне* богослов'я у *порівняльне*, тобто надав цій дисципліні більш нейтральну назву, що означало і певну трансформацію у формулюванні завдань цього предмету. Відтепер викладач не був зобов'язаний «викривати» помилки інших християнських конфесій. Він мав об'єктивно представляти студентам вчення католиків та протестантів, а також об'єктивно співставляти (*порівнювати*) вчення інших християнських конфесій з православною доктриною.

За новим статутом порівняльне богослов'я викладалося лише на богословському відділенні Академії (на 3-му курсі, протягом двох семестрів), на інших відділеннях (історичному і практичному) цей предмет не вивчався. Таким чином, новий статут трактував цю дисципліну як суто богословську, а не як історичну. І це теж було важливою новацією. У 1870-і рр. в КДА на вивчення порівняльного богослов'я відводилося спочатку по дві, а потім – по три лекції на тиждень (протягом одного року). З 1873 р. порівняльне богослов'я

^[11] Малишевский И. Историческая записка о состоянии академии в минувшее пятидесятилетие // Пятидесятилетний юбилей Киевской Духовной Академии. 28-го сентября 1869 года. – К., 1869. – С. 121.

^[12] Певницький В. По вопросу о преобразовании духовных академий // ТКДА. 1867. – №5. – С. 253-291.

^[13] В-нов А. Заметки по вопросу о преобразовании духовных академий // ТКДА. 1867. – №5. – С. 294.

^[14] Див.: Устав православных духовных академий. – СПб., 1869.

викладав професор М. П. Ястребов. Він істотно переглянув програму своїх попередників, намагаючись видалити з неї усі теми, які дублювали програми з історії Церкви, догматичного богослов'я та апологетики. Так, наприклад, у 1876/77 навчальному році при двох лекціях на тиждень професор Ястребов викладав спочатку вступ до своєї науки, а потім пропонував студентам «сравнительное изложение догматических разностей между вероисповеданиями католическим, лютеранским и реформатским в учении о невинном состоянии человека и начале зла в мире, о первородном грехе, об оправдании, о таинствах, о церкви и, наконец, о церкви небесной и ее отношении к церкви земной; обозрение малых протестантских сект как мистического, так и рационалистического направления, и сведения об англиканской церкви»^[15]. А у 1879/80 навчальному році при трьох лекціях на тиждень він додав до свого курсу ще й відомості «о восточных церковных сообществах — несторианских и евтихианских»^[16]. Отже, як бачимо, професор Ястребов суттєво концептуалізував свій курс. В його версії порівняльне богослов'я набуло рис цілісної богословської дисципліни, з якої було видалено усе зайве.

Однак, статут духовних академій 1869 р. проіснував лише 15 років. Після вбивства імператора Олександра II в імперії перемогли консервативні тенденції, що відбилося і на духовній освіті. В результаті у 1884 р. було запроваджено новий статут духовних академій^[17], який скасував більшість новацій 1869 р., які тепер вважалися занадто ліберальними.

Статут 1884 р. перетворив порівняльне богослов'я на «Историю и разбор западных исповеданий». Цей курс був віднесений до другої (історичної) групи спеціальних предметів, які вивчалися студентами за вибором. Таким чином, новий статут трактував цей предмет вже не як богословський, а як історичний. Можливо, саме ця новація спричинила відмову професора М. Ястребова від викладання історії західних сповідань. За власним бажанням він перейшов на кафедру догматичного богослов'я і до кінця життя викладав саме цей предмет.

3 грудня 1888 р. кафедру історії західних сповідань обійняв у КДА професор Афанасій Іванович Булгаков — батько відомого письменника Михайла Булгакова. Саме з ім'ям професора А. І. Булгакова пов'язане оформлення цієї навчальної дисципліни в КДА. На вивчення нового предмету тепер виділялося два роки — 3-й та 4-й курси. На 3-му курсі після вступних тем професор Булгаков викладав історію Католицької Церкви з XI до XV ст. «с подробным разбором важнейших пунктов римско-католического учения». На 4-му курсі викладалася історія Реформації в Німеччині, Швейцарії, Англії та інших країнах з розглядом основних положень лютеранського та реформатського вчення.

^[15] Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии в учебном 1876/77 году. — К., 1878. — С. 23.

^[16] Отчет о состоянии Киевской духовной академии в учебном 1879/80 году. — К., 1881. — С. 18.

^[17] Див.: Устав православных духовных академий, высочайше утвержденный 20 апреля 1884 года. — М., 1884.

Потім у програмі йшов огляд історії католицизму із часу Реформації і до XIX ст. На закінчення курсу студентам пропонувався «краткий обзор западных миссий вне Западной Европы»^[18]. Саме за цією схемою (з незначними відхиленнями) професор Булгаков читав свій курс аж до самої смерті († 1907). Його спадкоємцем на кафедрі став професор В. Д. Попов, який зберіг таку саму структуру курсу.

Певні корективи до навчальних програм КДА були внесені у зв'язку із запровадженням чергового академічного статуту у 1910–11 р.^[19] Цей статут також мав в цілому консервативний характер та був певною реакцією на революційні потрясіння 1905–07 рр. По-перше, цей статут дещо скорегував назву предмету. З 1911 р. він звався «История и обличение западных исповеданий». Отже, до програми знову був запроваджений обов'язковий «викривальний» елемент, відмова від якого була задекларована ще у 1869 р. Ця дисципліна була віднесена до однієї з груп предметів, які вивчалися за вибором студентів. До цієї групи, окрім історії західних сповідань, також відносилася історія Західної Церкви від 1054 р. і до сучасності. Отже, вивчення та «викриття» католицького та протестантського богослов'я було пов'язане з вивченням історії західного християнства. Для викладання цих двох дисциплін призначався один викладач – професор В. Д. Попов. У 1914/15 навчальному році складена ним програма історії та викриття західних сповідань передбачала вивчення католицизму, лютеранства та кальвінізму. Згадки про англіканство у програмі відсутні. У цьому курсі детально розглядалися події церковної історії в Західній Європі до середини XVII в. (до Вестфальського миру). Стан західних конфесій у XIX – на початку XX ст. у програмі не розглядається^[20]. Саме в такому вигляді програма з історії західних сповідань проіснувала до революційних потрясінь 1917 р., які перервали розвиток вітчизняної богословської науки на кілька десятиліть.

Окрім викладання історії та віровчення протестантських конфесій професори КДА займалися і науковим вивченням західного християнства. Головним показником наукового інтересу до католицизму і протестантизму, звісно, є наукові дисертації (докторські та магістерські), захищені у КДА. У дореволюційний період єдиним професором КДА, який і магістерську, і докторську дисертації присвятив дослідженню західного християнства був Афанасій Булгаков. У 1887 р. він отримав ступінь магістра богослов'я за твір «Очерки истории методизма» (К., 1887), а у 1906 р. – ступінь доктора богослов'я за твори «Старокатолическое и христиано-католическое богослужение и его отношение к римско-католическому богослужению и вероучению» (К., 1901) та «О законности и действительности англиканской иерархии с точки зрения Православной Церкви» (К., 1906). Ще два професори КДА отримали магі-

^[18] Годичный акт в Киевской духовной академии 26 сентября 1893 года. – К., 1893. – С. 30.

^[19] Устав православных духовных академий // Извлечения из журналов Совета Киевской духовной академии за 1909–10 уч. год. – К., 1910. Приложение. – С. 1-63.

^[20] ЦДІАУК. Ф. 711. Оп. 3. Од. зб. 3666. Л. 23-26.

стерські ступені за дослідження в сфері порівняльного богослов'я: у 1877 р. Митрофан Ястребов за твір «Учение Аусбургского исповедания и его апологии о первородном грехе» (К., 1877), а у 1911 р. Олександр Чекановський за твір «К уяснению учения о самоуничижении Господа нашего Иисуса Христа: Изложение и критический разбор кенотических теорий о Лице Иисуса Христа» (К., 1910; дослідження присвячене аналізу христологічних поглядів протестантських «кенотиків»). Ще двічі магістерські ступені присуджувалися в КДА за дослідження, пов'язані з протестантським богослов'ям, які були виконані викладачами інших духовних шкіл: у 1894 р. помічник наглядача Каменець-Подільського духовного училища Іван Олесницький за твір «Символическое учение лютеран о таинстве евхаристии и несостоятельность этого учения» (Каменец-Подольск, 1894) і у 1908 р. викладач Володимирської духовної семінарії Олександр Рождественський за твір «Символические и богослужебные книги Английской церкви как выражение ее веросознания» (К., 1908). Усі ці монографії стали важливим внеском у російськомовну богословську науку та сприяли формуванню в російському церковному середовищі адекватних уявлень про віровчення протестантських конфесій.

Крім того, у 1890-ті рр. професор Афанасій Булгаков регулярно друкував на сторінках часопису «Труды КДА» нариси «Из заграничной религиозной жизни», які містили огляди найважливіших подій в житті Католицької Церкви та протестантських конфесій в Європі та в Америці.

Отже, як бачимо, вивчення протестантизму в Київській духовній академії у ХІХ – на початку ХХ ст. пройшло значну еволюцію: від надання студентам елементарних відомостей про окремі протестантські конфесії на початку ХІХ ст. до системного викладу лютеранського, кальвіністського та англіканського вчення на початку ХХ ст. При цьому, як ми бачимо, вивчення історії та богослов'я протестантизму поступово еволюціонувало від «викриття» до «порівняння». Домінування у викладанні неупередженої компаративістики чи заангажованої критики було обумовлене не тільки професіоналізмом та внутрішнім налаштуванням викладачів, але й загальними тенденціями в Російській імперії. Можемо тут фіксувати очевидні ідейні коливання, які відбулися і в академічних статутах 1808–14, 1869, 1884 та 1910–11 рр.

Наукова спадщина професорів КДА в галузі історії та богослов'я протестантизму увійшла до золотого фонду православної богословської думки. Ці дослідження певною мірою зберігають актуальність і до сьогодні.